

УДК 323.1(=163.41)(497.115)"1983/1986"
329.73(=163.41)(497.115)"1983/1986"
94(497.115)"1983/1986"

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina36-67797>

Оригинални научни рад

Петар Р. РИСТАНОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

КО ЈЕ СТВАРАО ПОКРЕТ ОТПОРА СРБА У САП КОСОВО (1)**

Апстракт: У раду је пружен преглед формирања и развоја Покрета отпора Срба у покрајини Косово током осамдесетих година 20. века. Циљ рада је да пружи преглед кључних личности Покрета, њихове краће биографије и разјасни односе између личности које су директно утицале на динамику развоја Покрета. У првом делу рада дат је преглед личности које су иницирале настанак Покрета и били његови први организатори на терену током периода 1983–1986, када је Покрет нарастао у респектабилну друштвену снагу. Рад је написан на основу до сада некористићене архивске грађе, мемоаристике и релевантне литературе.

Кључне речи: Српски покрет отпора, косовско питање, САП Косово, Мирослав Шолевић, Коста Булатовић.

Покрет отпора Срба у Социјалистичкој Аутономној Покрајини (САП) Косово био је један од најзначајнијих феномена у годинама ескалације косовске кризе. Упркос снажном утицају Покрета на политичке односе у врху федерације, организацији више десетина масовних скупова у градовима широм Социјалистичке Републике (СР) Србије и СР Црне Горе, улози у успону Слободана Милошевића и паду два покрајинска руководства, постојећа академска литература о овој теми и даље је релативно скромна, а перцепција јавности махом је обликована на основу публицистичких дела и текстова у штампи. О Покрету је претежно писано у склопу ширих тема. Аутори су се бавили његовим видљивим манифестацијама: митинзима, јавним наступима лидера и улогом Покрета у тзв. антибирокуратској револуцији. Позната су имена неколицине лидера Покрета и јавних личности који су их саветовали и пружали им подршку, но у академској литератури и даље није разјашњено ко су били људи који су Покрет градили на терену, у разним локалним срединама на Косову, као и они који су им помагали ван граница покрајине, у централној Србији, Војводини и Црној Гори. Управо то питање, о механизмима изградње Покрета одоздо нагоре и о мрежи људи који су Покрет носили, стоји у средишту овог истраживања.

* ORCID 0000-0002-1395-3375, petar.ristanovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-33/2026-03 од 29. 1. 2026. године.

УВОД: ПРЕГЛЕД ИЗВОРА И РЕЛЕВАНТНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Темељни научни допринос проучавању Српског покрета отпора дао је Небојша Владисављевић (Vladislavljević 2008) који је први систематски анализирао природу Покрета, закључивши, противно доминантном наративу, да је реч о самониклом Покрету насталом одоздо нагоре, на чијем челу су се нашли људи из локалних заједница без политичког искуства, који су у другој половини деценије били увучени у вртлог високе политике и социјалних и националних сукоба.

У ширем контексту југословенске и косовске кризе вредан допринос разумевању настанка и успона Српског покрета отпора дали су Дејан Јовић (Jović 2003) и одлично обавештени загребачки новинар Дарко Худелист (Hudelist 1989). У скорије време у склопу тематски ширих синтеза о Покрету су писали Петар Ристановић (Ристановић 2019) и Слободан Селинић (Селинић 2021). У западној историографији, Ноел Малколм (Malcolm 1998) и Миранда Викерс (Vickers 1998) у својим синтезама су се осврнули и на осамдесете године, но њихов третман овог периода остао је површан, заснован искључиво на секундарним изворима и свео се на понављање тада доминантног наратива.

Незаобилазан извор за разумевање Српског покрета отпора представљају сведочанства учесника, пре свих Мирослава Шолевића (Doderović 1990) и Косте Булатовића.¹ Од великог значаја за ово истраживање била је књига новинара Радојице Барјактаревића (Барјактаревић 1996), новинара „Јединства” (1977–1987), који је изблиза пратио настанак и раст Покрета. Користан увид у перцепцију догађаја из перспективе врха власти пружа разговор Слободана Инића са Иваном Стамболићем (Stambolić 1995) и књиге члана Председништва СФРЈ Боре Јовића (Јовић 1995; Јовић 2009). Иако обојена личним искуством и субјективним доживљајем, ова сведочанства пружају јединствен увид у атмосферу и механизме мобилизације која је покренула стотине хиљада људи.

Најзначајнији, а до скоро најмање коришћени извор за проучавање Српског покрета отпора представља архивска документација, из фондова који се чувају у Архиву Југославије и Државном архиву Србије. Документи из ових фондова омогућавају праћење односа у савезном врху, нарастање тензија између републичких и покрајинских руководства, као и начина на који су институције, државе и партија сагледавале догађаје на Косову. Посебно су значајне безбедносне процене и оперативне обраде лица укључених у Покрет отпора, која су се практично од првог дана наша под надзором служби безбедности. Управо та документа коришћена су у писању овог рада.

НАСТАНАК СРПСКОГ ПОКРЕТА ОТПОРА

Српски покрет отпора био је аутохтони, самоникли Покрет Срба и Црногораца у САП Косово. Настао је као реакција на агресивну албанизацију покрајине, масовно исељавање Срба и демонстрације Албанаца 1981. Почетком осамдесетих година српско становништво на више места у покрајини спонтано се сукобило

1 Сведочење Косте Булатовића у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću*. Transkripti, Haški tribunal VII/17, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2006.

са општинским властима због конкретних, локалних проблема: у Ђаковици због плана да се сруши српска махала и разбије компактно српско језгро у граду; у Шилову крај Гњилана због намере да се гради хладњача на плодној земљи; и у Бресју крај Приштине због експропријације земљишта да би се изградио железнички депо. Када су општински и покрајински органи игнорисали више пута поновљене жалбе, Срби из ових заједница су се самоорганизовали и почели да одлазе у Београд, тражећи заштиту директно од републичких и савезних органа, чиме је начињен преседан на коме је касније изграђен Српски покрет отпора (Ристановић 2019: 436–438).

Центар Покрета се спонтано формирао у Косову Пољу, насељу у које су се од почетка шездесетих година доселили бројни Срби из других делова покрајине, који нису желели да је напусте. Повод за прво окупљање, 18. марта 1982, било је скрнављење српског гробља у оближњем селу Шишлоу. Са скупа је упућено писмо покрајинским органима које је остало без одговора. Међу потписницима писма било је више каснијих организатора Покрета: Коста Булатовић, Мирослав Шолевевић, Божа Марковић...²

Месец дана касније, 16. априла, 21 свештеник и монах Српске православне цркве (СПЦ) упутили су Апел властима, Синоду и Сабору СПЦ за заштиту Срба на Косову и Метохији. Група појединаца који су чинили иницијално језгро Покрета успоставили су везу са професором Богословског факултета Атанасијем (Јевтић), који је иницирао писање апела. У годинама раста Покрета његове вође су одржавале везу са појединцима из цркве, од којих су тражили савет и ослонац (Ристановић 2023).

По сведочењу Радојице Барјактаревића, 20. маја 1982. године, стање у покрајини и осећај да нешто морају да ураде навели су Братимира Тошковића и Војислава Дудића да се састану са Костом Булатовићем, у његовој кући у Косову Пољу. Придружио им се Милорад Лазић из Бабиног Моста. У разговору је први пут поменута идеја формирања неке врсте народног Покрета (Барјактаревић 1996: 65).

Током 1983. постављени су темељи Покрета. Следећи пример Срба из Шилова, Бресје и Ђаковице, Срби из Косова Поља су упутили две делегације 4. априла у Београд, где су разговарали са председником Председништва СР Србије Николом Љубичићем³ и 22. јуна у Подгорицу (Титоград), где су их примила два функционера нижег ранга. За разлику од ранијих делегација, које су у Београд одлазиле како би тражили решење за своје локалне проблеме, Срби из Косова Поља су говорили о ширим друштвеним проблемима: масовном исељавању Срба, угроженој безбедности, мајоризацији, расту албанског национализма и сепаратизма.

У старој основној школи у Косову Пољу 10. јуна одржан је масовни скуп под формом скупа подружнице Социјалистичког савеза радног народа (ССРН) Југославије Месне заједнице Косова Поља. У истом периоду представници Покрета остварили су и контакт са патријархом СПЦ Германом. Овим потезима у пролеће 1983. зачет је Покрет отпора Срба са Косова и Метохије.

2 Сведочење Косте Булатовића, 14. април 2005, у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću*. Transkripti, Naški tribunal VII/17, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2006, 783.

3 АС, г274, Стенографске белешке са састанка или разговора председника Председништва СРС са другим представницима, делегацијама или представницима ДПЗ-а, к3, Белешке са разговора са представницима Косова, одржаног 16. маја 1983.

Делегацију која је разговарала са Николом Љубичићем предводили су Коста Булатовић и Марко Андрејевић. У Црну Гору је ишла делегација састављена од „Црногораца”, махом припадника колонистичких породица досељених из Црне Горе. У делегацији су били: Коста Булатовић, Матија Стевановић, Бајо Шћепановић, Војислав Дудић, Братимир Тошковић, Љубомир Тошковић и други. Са патријархом Германом састали су се Коста Булатовић, Милорад Радуловић и Мирослав Шолевић (Барјактаревић 1996, 65–66).

Наредне, 1984. године, 8. новембра у Београд је отишла нова делегација предвођена Костом Булатовићем, на разговор са председником СР Србије Душаном Чкребићем. У делегацији су се нашли појединци који су већ били чланови претходних делегација: Братимир Тошковић, Матија Стевановић, Милица Луковић, Војислав Дудић, Томислав Миленковић, Бајо Шћепановић... Чкребић им је рекао да Србија нема формалне начине да утиче на ситуацију на Косову и да он не може да им директно помогне али их је охрабрио речима: „Радите како најбоље знате, тамо на Косову. И моји су ратовали за Косово. И ја сам у Дреници ратовао против Шабана Полује за Косово...” (Ристановић 2019: 440).

Повод за окупљања у Косову Пољу током 1983–1984. били су инциденти (физички напади, оштећења имовине, скрнављење цркава и гробаља, случајеви отворене дискриминације и сл.) који су код Срба појачавали осећај угрожености, а на које покрајинска власт није адекватно реаговала. Током окупљања спонтано је формиран „штаб” Покрета, како су лидери Покрета често о себи (полу)озбиљно говорили. На чело незадовољних стала је група народних трибуна у које су суграђани имали поверење, а које су повезивале пријатељске, комшијске и рођачке везе, даље ојачане током окупљања и одлазака у Београд.

Састанци су одржавани у оквиру организација Савеза комуниста и Социјалистичког савеза радног народа (ССРН), у две месне заједнице (МЗ 16. и МЗ 17) у Косову Пољу. Одлука да се састанци држе под формом састанака најмасовније југословенске организације ССРН дала је легитимитет окупљањима и спречила покрајинско руководство да их у зачетку дисквалификује као штетне и усмерене против партије. Одласци делегација у Београд и Подгорицу критиковани су из Покрајинског комитета, али су ипак прошли без тежих последица.⁴ Током првих састанака и организовања постепено се издвојила група лидера коју су испрва чинили Коста Булатовић, Бошко Будимировић и Мирослав Шолевић. Сва тројица су били чланови СКЈ, потицали су из исте друштвене средине и делили су слично животно и професионално искуство.

ОРГАНИЗАТОРИ ПОКРЕТА

Коста Булатовић је рођен 1937. у селу Добруша, општина Исток. Завршио је Вишу школу ХТЗ и био запослен као референт у ПИК „Косово Поље”. Живео је у Косову Пољу, ожењен, отац двоје деце. Био је члан Црквеног одбора и Гусларског друштва. Поттицао је из породице са снажном националном традицијом, али јаким

4 Сведочење Косте Булатовића, 14. април 2005, у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti, Naški tribunal VII/17*, 787.

везама са комунистичком партијом. Рођак му је био народни херој Урош Булатовић. Разочаран политиком партије и притисцима које је трпео због учешћа у Покрету, Коста Булатовић је иступио из СКЈ током осамдесетих.

Мирослав Шолевић је рођен 1946. у селу Серкирача, општина Куршумлија. Имао је завршену вишу школу и радио је као представник фирме „Радио-тон” у Приштини. Био је члан СКЈ. Живео је у Приштини, у насељу Дарданија, са супругом и троје деце. Имао је партијску функцију ниског ранга, био је председник Акционе конференције СК у 17. месној заједници у Косову Пољу.

Коста Булатовић и Мирослав Шолевић били су кумови и чинили су рано организационо језгро Покрета. Шолевић је био у пријатељским односима са Бошком Будимировићем, који им се прикључио као један од организатора, током састанака у подружници СКЈ у 17. месној заједници Косова Поља.

Будимировић је рођен 1939. у Косову Пољу. По занимању је био машински инжењер, запослен у „Електропривреди” Косово. Ожењен, отац троје деце, живео је у Косову Пољу. Био је члан СКЈ.⁵

Поред Булатовића, Шолевића и Будимировића, у годинама рађања Покрета био је активан низ других личности без којих Покрет тешко да би заживео, стекао поверење суграђана и омасовио се. Већина активних на иницијалним скуповима остали су активни у Покрету до његовог краја.

Учесници првих делегација, Братимир Тошковић и Марко Андрејевић, редовно су били део група Срба који су одлазили у Београд да захтевају помоћ и заштиту од институција републике и федерације. О стању на Косову говорили у Скупштини СФРЈ и у Сава центру у априлу 1986. године, када су разговарали са чланом Председништва СФРЈ, Лазаром Мојсовим (*Полијтика*, 1986а). Тошковић је био и један од говорника на великом скупу у Смедереву у септембру 1988, када је говорио о нападима којима је био изложен и који су га натерали да се исели из покрајине (*Полијтика*, 1988б). Говорио је и у „ноћи опорих речи”, током разговора Косоваца са Слободаном Милошевићем на целоноћном скупу у Косову Пољу у априлу 1987, када га је на одобравање окупљених позвао да преузме иницијативу: „Позивам вас да budete председник Председништва ЦК Савеза комуниста Србије или да поднесете оставку!” (*Борба*, 1987).

Милорад Радуловић, учесник НОР-а из Обилића, био је члан делегације која је 1983. године отишла у Подгорицу. Остао је активан у Покрету и захваљујући угледу партизанског првоборца именован је за једног од чланова Одбора за организовање протестних окупљања Срба са Косова 1988.⁶ У августу 1988. године био је један од организатора великог протестног скупа у главном граду Црне Горе

5 АЈ, фонд 803, кутија 1803, „Преглед безбедносно интересантних активности појединих лица са подручја САП Косово у вези САП Косово”, Материјали са 41. седнице Савета за заштиту уставног поретка, 8. децембар 1988. (Државна тајна).

6 Одбор је формиран на састанку у Косову Пољу, 24. јуна 1988, са задатком да организује протестни митинг Срба са Косова у Новом Саду и збор у Београду, за време одржавања 16. пленума ЦК СКЈ. Бројао је шест чланова: Председник Мићо Шпаравало из Урошевца, пуковник полиције и носилац Партизанске споменице 1941; потом потпредседник Стеван Маринковић из Косова Поља, чланови Мирослав Шолевић и Миодраг Самарџић из Косова Поља, Милић Масловарић из Истока и Момчило Пумпаловић из Клине (*Недељна Борба*, 1988б).

(*Политика*, 1988в). Био је и говорник на митингу у Титовом Врбасу, у којем је живео знатан број колонистичких породица досељених након рата из Црне Горе (*Политика*, 1988а).

Милорад Лазић из Бабиног Моста такође је био активан у Покрету и због тога се нашао на мети покрајинског руководства. У новембру 1986. године, неколико месеци након што су из Приштине покушали да хапшењем Косте Булатовића и застрашивањем других лидера угуше Покрет, Лазић је оштро иступио на скупу подружнице ССРН у Бабином Мосту (*Политика*, 1986б). Одмах након скупа добио је решење о притвору, наводно због раније туче са комшијом. Лазић је сматрао да је решење било вид притиска па се са породицом иселио из покрајине (*Политика*, 1986в).

Милица Луковић, докторка у Дому здравља у Приштини, била је једна од предводница протеста жена 1987. (*Политика*, 1987) и једна од 13 Српкиња које су о стању у покрајини говориле у Скупштини СР Србије у јуну 1988. године (*Недељна Борба*, 1988).

РАСТ УТИЦАЈА ПОКРЕТА, ПРИТИСЦИ И ПРВИ УНУТРАШЊИ СУКОБИ

Захваљујући активности раних организатора Покрет је током 1985. и 1986. наставио да расте. Погодовала му је општа клима у друштву, продубљивање економске кризе и пад поверења у руководство и СКЈ. Од лета 1985. године случај Мартиновић је пунио странице новина. Масовни доласци Срба са Косова у Београд постали су феномен који се није могао сакрити ни игнорисати. Београдска штампа је извештавала са све мање задршке, прелазећи линије цензуре и аутоцензуре које су постојале деценијама. Утицај Покрета Срба са Косова је растао, а његови лидери нашли су се увучени у политичка и друштвена превирања у којима се често нису сналазили ни искусни политичари. У потрази за ослоном, својеврсног саветника пронашли су у Душану Ристићу, некадашњем покрајинском функционеру смењеном након демонстрација 1981. године, Ристић је политичку каријеру започео у родном Гњилану, као секретар среског комитета. Заменик покрајинског секретара Секретаријата унутрашњих послова (СУП) био је од 1968. до 1972, а потом секретар Општинског комитета (ОК) СК Приштине од 1972. до 1974. Обављао је функцију секретара Извршног комитета ПК СК Косова и председника Скупштине САП Косово. Ристић је након смене живео у Приштини као пензионер. За Покрет је од великог значаја било његово познавање структура режима изнутра, односа између институција и појединаца, као и лична познанства са већином покрајинских и републичких политичара. Својим саветима помагао је лидерима Покрета да врше максимални притисак, а да истовремено не дају повод режиму за отворену репресију.

У овом периоду лидери Покрета повезали су се са низом интелектуалаца и јавних личности. У жељу афере око случаја Мартиновић⁷ делегати у савезној скупштини

7 Ђорђе Мартиновић, земљорадник из Гњилана, тешко је повређен 1. маја 1985. под околностима које нису до краја разјашњене. Након покушаја заташкавања, дошло је до велике полемике о томе

Батрић Јовановић, Михајло Брајовић и Тодор Славински јавно су захтевали одговоре о повређивању Мартиновића и пружали подршку Србима са Косова (НИН, 1985). Активну подршку почели су да пружају писци и други интелектуалци из Београда.

У септембру јавно је „озваничен” контакт лидера Покрета са Добрицом Ћосићем. Контакт је био успостављен још раније, током 1984. године, преко новинара „Дуге” Рајка Ђурђевића. Ћосић је 27. септембра 1985. угостио делегацију Срба са Косова у београдском ресторану „Ватава”. Са писцем „дисидентом” састали су се Коста Булатовић, Матија Стевановић, Братимир Тошковић, Војислав Дудић, Богосав Баџић, Миливоје, Миодраг Рибаћ, Бранко Малешевић и још петорица Срба (Барјактаревић 1996: 71).

Подршка јавних личности, београдске штампе и прећутно одобравање дела политичара из Београда утицали су да Покрет током 1985. и 1986. знатно ојача и омасови се. Поред Ристића, „штабу” Покрета се придружио Зоран Грујић, који је такође живео у Косову Пољу. Грујић је рођен 1942. Био је доктор економских наука и дуго година је радио као директор Економског института.

Односи између лидера Покрета су у почетку добро функционисали. Придруживање Грујића је ојачало Покрет, али је донело и потенцијалну клицу раздора. Грујић је био далеко најобразованији међу лидерима Покрета. Појединци попут Дарка Худелиста, који су упознали „штаб” Покрета и изблиза сведочили њиховим односима, истицали су да су разлике у менталитету и понашању између високообразованих Грујића или Дарка Самарџића са једне стране, и Шолевића са друге биле упадљиве. Грујић је уз то био опрезнији и избегавао је екстремне потезе. Не треба, међутим, сматрати да је степен образовања утицао на то колико је ко од лидера Покрета био одлучан и искључив у својим ставовима. Новинар Дарко Худелист сведочи да је учитељ из Кузмина крај Косова Поља, Милорад Мило Самарџић, често имао најекстремније ставове (Hudelist 1989: 30).

Веома битан фактор у односима између лидера Покрета била је и чињеница да је Грујић потицао из староседелачке породице из Косова Поља, што му је обезбедило велики утицај, будући да је подела на староседеоце и дошљаке све време постојала међу Србима који су живели у САП Косово, а била је изражена и у Косову Пољу, које је већином било насељеничко место. Сви поменути лидери Покрета су рођени на простору покрајине, осим Шолевића који је рођен у граничној општини Куршумлија. Па ипак, у традиционалној средини какво је било Косово, сви осим Грујића су перципирани као „дошљаци” због порекла њихових породица. Коста Булатовић и Мирослав Шолевић су сматрани за „Црногорце”, док је Будимировић био „Личанин”. Покрету се средином деценије придружио и Богдан Кеџман, који је сматран за „Босанца” (Hudelist 1989: 230–231). Кеџман је рођен 1942. у Косову Пољу. По занимању је био економиста, запослен у сарајевском „Шипадкомерцу”, представништву у Приштини. Био је ожењен, отац три

да ли је била реч о самоповређивању или нападу албанских насилника. Случај Мартиновић имао је велики медијски и политички одјек у Југославији и постао један од симбола страдања и притисака на Србе и Црногорце на Косову и Метохији током осамдесетих година (Ристановић 2019: 418–425).

ћерке и живео је у насељу Сунчани брег. У граду је био познат као некадашњи боксер БК „Приштина”. Стриц му је био Петар Кеџман, који је Бранку Ђошићу послужио као инспирација за лик Николетине Бурсаћа, на шта је Кеџман био веома поносан.

У овом периоду широм покрајине појавиле су се локалне „вође”, људи од утицаја у својим заједницама, који су постали „повереници” Покрета на терену. Међу њима истицали су се Ранђел Нојкић⁸ и Војислав Живковић у Моравском крају, већ поменути Миодраг Мишо Лазих у Бабином Мосту, Славиша Костић⁹ у Грачаници, Љубиша Црвенковић¹⁰ и Саво Марковић у липљанском крају, Србољуб Поповић¹¹ у Доњој Будрути крај Гњилана, Божа Марковић¹² и Љубинко Мирић¹³ из Батуса, Саво Лекић у селима Преоце, Чаглавица, Добротин и Гуштерица, Трајан Попчевић¹⁴ и Светлана Јовановић из Витине, Будмир Поповић у Партешу, у Истоку Милић Масловарић и Момчило Пумпаловић,¹⁵ Ратко и Светозар¹⁶ Рибач у селима Дреник и Долац код Клине, Радоје Спасић¹⁷ у Великој Хочи, Добривоје Стевановић¹⁸, Слободан Реџић и Слободан Давидовић у Штрицу, Слободан Максимовић, Вукоје Рацић,¹⁹ браћа Ристић и Љубо Булатовић у селу Прекале крај Истока, браћа Столић за Клокот, Миодраг Багаш, Радослав Микетић и Нино Рајевић у Пећи (Барјактаревих 1996: 73).

8 Ранђел Нојкић је био електроинжењер у ЖТО „Приштина”.

9 Славиша Костић, инжењер из Грачанице, учествовао је у бројним делегацијама и био један од говорника на састанку са Лазаром Мојсовим у Сава центру у априлу 1986. и током састанка са Слободаном Милошевићем у Косову Пољу 1987.

10 Љубиша Црвенковић је био професор из Липљана.

11 Србољуб Поповић, из Гњилана, један је од говорника на састанку са Милошевићем у Косову Пољу 1987.

12 Божа Марковић је био један од најпозантијих учесника Покрета, препознатљив по шајкачи и дубокој старости, будући да је био рођен 1900. године. На скуповима је наступао оштро и искључиво, био је један од заговорника и организатора покушаја колективне сеобе Срба из Батуса 1986, због чега је трпео притиске и претње од службе безбедности. У једном извештају је наведено да су га службеници СДБ „подсетили” да му је брат био четник и да је годинама раније на њиви убио човека, што је окарактерисано као несрећан случај, али да би то могло да се промени. Током покушаја колективне сеобе Срба из Батуса, 20. јуна 1986, настала је једна од најупечатљивијих фотографија снимљених током косовске кризе. На улици, између кордона полиције и колоне Срба, лежао је старац са шајкачом, Божа Марковић. Фотографија насловљена „Без речи”, аутора Драгана Јовановића, добила је награду ТАНЈУГ за најбољу фотографију у 1986. године, али та награда никада није уручена. Божа Марковић је преминуо 1988. године.

13 Љубинко Мирић је био радник, председник месне подружнице ССРН Батуса.

14 Трајан Попчевић, из Витине, био је један од говорника у Скупштини СФРЈ и Сава центру 1986, када је пред Лазаром Мојсовим испричао о силовању своје деветогодишње сестричине, које никада није расветљено.

15 Милић Масловарић и Момчило Пумпаловић су 1988. именовани у Одбор за организацију протестних окупљања Срба са Косова.

16 Светозар Рибач је био економиста из Клине.

17 Радоје Спасић је био земљорадник из Велике Хоче.

18 Добривоје Стевановић је био професор из Штрица, говорник на митингу у Врању 1. септембра 1988.

19 Порођица Рацић је постала позната након што је Вукојева супруга, Вера Рацић, овековечена на чувеној фотографији „Мајка са пушком”, како са два малолетна сина, ћерком и бебом у наручју, и са пушком преко рамена одлази да обрађује имање у метохиском селу Прекале.

Крајем 1985. Покрет Срба са Косова је постао друштвени фактор са којим се морало рачунати и према коме политичари у покрајинском и републичком руководству нису знали како да се одреде. У ПК Косово су га сматрали за националистички и опасан, али због дубине кризе и напетих међунационалних односа оклевали су да се са Покретом обрачунају примењујући директну репресију. У републичком руководству, на чијем челу је био Иван Стамболић, нису имали дефинисан став. Покрет су посматрали као унутрашњу ствар САП Косово. Одговарао им је притисак који је Покрет вршио на руководство у Приштини, али су истовремено зазирали од контаката лидера Покрета са Ћосићем и другим „опозиционарима“.

Раст утицаја Покрета навео је лидере да траже јавну личност која ће стати на његово чело, „на кога ће се наслонити“, како је то описао Мирослав Шолевић. Крајем 1985. године место на челу Покрета понудили су Добрици Ћосићу, неформалном лидеру српске „опозиције“. Опрезни Ћосић ту улогу није прихватио. Подржао је Покрет и понудио им свој савет, али је сматрао да би његово дубље повезивање могло политички да им наштети. Ћосић је бринуо за сопствену сигурност и зазирао је од отвореног иступања против режима. Лидере Покрета је саветовао да делују јавно и легално, упорно се обраћајући институцијама. Током састанка у септембру 1985. предложио им је да напишу петицију, која је касније постала позната као Петиција 2011 или 2016.²⁰

Радојица Барјактаревић наводи да су текст петиције у октобру 1985. написали Рајко Ђурђевић и Даница Радевић Ђурђевић. Консултовали су се са утицајним људима у Покрету: Костом Булатовићем, Матијом Стевановићем, Братимиром Тошковићем, Новаком Мићом Радуловићем и Војом Вучинићем. Примедбе на текст дао је јеромонах Атанасије (Јефтић). Сматрао је да је текст преоштар, па је он мало ублажен. Сличне сугестије је дао и Добрица Ћосић (Ћосић 2009, 3: 144). Петицију је потом у Скупштину Србије однео отац Новака Радуловића, Жика Радуловић (Барјактаревић 1996: 71).

Петиција је садржала 15 тачака са захтевима за заштиту људских права, повратак надлежности Србије над покрајином и кадровске промене. Покрајинско руководство је петицију одбацило као „контрареволуционарну платформу“ док је републичко руководство било подељено у оценама. Српски интелектуалци, предвођени Одбором за одбрану слободе мисли и изражавања, пружили су снажну подршку. Петиција је изазвала велику пажњу јавности и довела до даље мобилизације маса, у покрајини и ван ње.

Пролеће 1986. донело је даљу ескалацију. На терену Покрет се проширио на Прилужје, Вучитрн, Пећ, Грачаницу и друга места.²¹ У покрајинском руководству у Приштини одлучили су да је дошло време да се са Покретом обрачунају.

Другог априла 1986. ухапшени су Радоје Спасић и Коста Булатовић због „растурања материјала непријатељске садржине“. Било је јасно да је у питању

20 Петиција је добила име по броју потписника. У медијима и литератури се срећу оба назива.

21 Сведочење Митра Балевића, 25. јануар 2005, у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti*, Haški tribunal VII/15, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2006, 201.

политички мотивисано хапшење, са циљем да заплаше Булатовића и угасе Покрет. Последице су биле супротне. Пред кућом Косте Булатовића у Косову Пољу започело је вишедневно окупљање неколико хиљада људи. Ситуација је постала толико запаљива да је Иван Стамболић, председник ЦК СКС, 6. априла дошао у Косово Поље и обратио се окупљенима. Стамболић је Србима обећао једнакост пред законом и позвао их да проблеме решавају у покрајини уместо у Београду.²² Стамболићев циљ је била промена устава Србије како би покрајине вратио под окриље Србије и омогућио институцијама републике да директно делују на терену. Међутим, Стамболић је покушавао да овај циљ оствари кроз институције федерације и политичком трговином на савезном нивоу, што се показало као споро и јалово. Од Срба са Косова је тражио стрпљење, али њега више није било (Ристановић 2020).

Коста Булатовић је пуштен на слободу након три дана, а Срби са Косова нису били заплашени нити су били спремни да послушају Стамболића. Већ сутрадан након састанка са њим група од око 550 Срба са Косова, предвођена старим Божом Марковићем, стигла је у Београд, директно пркосећи Стамболићевим позивима (Ристановић 2019: 448–451).

Хапшење Булатовића није био последњи покушај покрајинског руководства да репресијом угаси Покрет. У септембру 1986. изречена је мера упозорења против Шолевића, Булатовића и Будимировића. Против њих је 1988. године поведен партијски процес са циљем да се искључе из СКЈ. У међувремену се догађао низ притисака на друге припаднике Покрета. По правилу, застрашивање је остајало без ефекта. Када је Булатовићу изречена мера упозорења, службеницима СДБ је рекао: „Немојте ми претити, само ћете добити обрнути ефекат. Ако ми се прети, ја за инат. Ако ви нама не дозвољавате да се ми можемо окупљати по Косову, ми ћемо се убудуће окупљати на подручју уже Србије”.²³

ЗАКЉУЧАК

До пролећа 1986. Покрет отпора Срба и Црногораца у САП Косово постао је озбиљан друштвени и политички фактор. Покрет је прешао пут од спонтаних окупљања мањих група грађана у Косову Пољу до организације са препознатљивим лидерима, мрежом повереника широм покрајине и везама са утицајним интелектуалцима и политичарима у Београду. Покрет је настао одоздо, ношен плимом незадовољства обичних људи, разочараних у вођство државе и партије. Окупио је хиљаде људи, а на његово чело стали су народни трибуни без политичког искуства, повезани пријатељским и рођачким везама. Покрајинско руководство није успело да Покрет угуши ни игнорисањем ни репресијом. Републичко руководство било је неодлучно и подељено: одговарао им је притисак

22 Архив Србије (АС), г274, Стенографске белешке са састанака или разговора председника Председништва СР Србије, кутија 6, Белешке са разговора Ивана Стамболића са политичким активом Косова Поља и његово обраћање грађанима обе МЗ, одржаног 6. априла 1986.

23 АЈ, фонд 803, кутија 1803, „Преглед безбедносно интересантних активности појединих лица...”

Покрета на руководство у Приштини, али су истовремено зазирали од аутономије Покрета и веза са опозицијом.

У овом иницијалном периоду Покрет је растао стихијски и није имао јасно дефинисане захтеве, осим општих: обезбедити безбедност, зауставити исељавање, успоставити једнакост пред законом. Из Покрета нису долазили конкретни предлози како да се ти циљеви остваре. Петиција 2016 била је покушај да се захтеви конкретизују. Након што је одбачена и осуђена од стране покрајинског руководства, петицију је потписима подржало преко педесет хиљада Срба и Црногораца са Косова, али њен обим и језик којим је писана нису били погодни да иза ње стану прости људи окупљени у Покрету. Зато је током 1985. и 1986. почео да се спонтано уобличава свеобухватни захтев Покрета: да решење за кризу мора да буде промена устава СР Србије и враћање покрајине под окриље институција Србије.

У Покрету је било и дисонантних гласова, на скуповима су се повремено чули екстремни повици и разне националистичке пароле које је покрајинско руководство користило за нападе на Покрет, али је велика већина окупљених стала иза иницијалних захтева за сигурношћу и једнакошћу. Сви они окупљени су се око захтева за промену устава, видећи у њему једино реално и могуће решење. Управо дефинисање тог захтева, које је коинцидирало са отпочињањем сукоба у СК Србије на линији Иван Стамболић – Слободан Милошевић, довело је током 1987. до својеврсног савеза Покрета и Милошевића, водило расту утицаја Покрета и његовој кулминацији током антибирокуратске револуције, о чему ће више речи бити у другом делу овог чланка.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије (АЈ), фонд 803, Председништво СФРЈ.

Архив Србије (АС), г274, Председништво Социјалистичке Републике Србије.

Сведочење Косте Булатовића, 14. април 2005, у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti*, Haški tribunal VII/17, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2006.

Сведочење Митра Балевеића, 25. јануар 2005, у: *Suđenje Slobodanu Miloševiću. Transkripti*, Haški tribunal VII/15, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2006.

ШТАМПА

Борба, 1987: „Нова етапа”. *Борба*, 27. април 1987.

Недељна Борба, 1988: „Чекамо устав као озебли сунце”. *Недељна Борба*, 25–26. јун 1988.

Недељна Борба, 1988б: „Бутање званично, оцене кулоарске”. *Недељна Борба*, 20–21. септембар 1988.

НИН, 1985: „Захтев за опозив јавног тужиоца”. *НИН*, 6. октобар 1985.

Полијтика, 1986а: „Ко је немоћан нека каже”. *Полијтика*, 8. април 1986.

Полијтика, 1986б: „Неко хоће да нас завади”. *Полијтика*, 16. новембар 1986.

Полијтика, 1986в: „Седмочлана породица напустила огњиште”. *Полијтика*, 19. новембар 1986.

Полијтика, 1987: „На збору читани закључци Деветог пленума ЦК СКЈ”. *Полијтика*, 18. октобар 1987.

Полијтика, 1988а: „За јединствену Србију из срца Бачке”. *Полијтика*, 28. август 1988.

Полијтика, 1988б: „Смедерево отворило срце”. *Полијтика*, 4. септембар 1988.

Полијтика, 1988в: „Данас договор о организацији митинга”. *Полијтика*, 18. септембар 1988.

ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаревић 1996: Радојица Барјактаревић. *Бесане ноћи*. Подгорица: Побједа.
- Vladislavljević 2008: Nebojša Vladislavljević. *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vickers 1998: Miranda Vickers. *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*. London: C. Hurst & Co.
- Doderović 1990: Milorad Doderović. *Kako se dogodio Šolević?* Niš: Gradina.
- Јовић 1995: Борисав Јовић. *Последњи дани СФРЈ: Изводи из дневника*. Београд: Политика.
- Jović 2003: Dejan Jović. *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)*. Zagreb: Prometej.
- Jović 2009: Borisav Jović. *Od Gazimestana do Haga: Vreme Slobodana Miloševića*. Beograd: Metaphysica.
- Malcolm 1998: Noel Malcolm. *Kosovo: A Short History*. New York: New York University Press.
- Ристановић 2019: Петар Ристановић. *Косовско њињање 1974–1989*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Информатика.
- Ристановић 2020: Петар Ристановић. „Одлазак Ивана Стамболића у Косово Поље 6. априла 1986. године”. *Баштине*, св. 52, 329–350.
- Ристановић 2023: Петар Ристановић. „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову и Метохији 1982. године”. *Српска Православна Црква: изазови и искушења кроз историју*. Зборник радова са научног скупа. Нови Сад: Центар за историјска истраживања, Филозофски факултет; Бачка Паланка: Српска православна Црквена општина; Београд: Институт за савремену историју, 2023, 405–416.
- Селинић 2021: Слободан Селинић. *Србија 1980–1986: Политичка историја од Титија до Милошевића*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Spasojević 1986: Svetislav Spasojević. *Slučaj Martinović*. Beograd: Partizanska knjiga.
- Stambolić 1995: Ivan Stambolić. *Put u bespuće: odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*. Beograd: Radio B92.
- Тосић 2009: Добрица Тосић. *Лична историја једног доба*. Београд: Службени гласник. Књ. 3: *Време распада: 1981–1991*.
- Hudelist 1989: Darko Hudelist. *Kosovo: bitka bez iluzija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.

Petar R. RISTANOVIĆ

WHO CREATED THE SERBIAN RESISTANCE MOVEMENT IN THE SAP KOSOVO

SUMMARY

This paper examines the formation and early development of the Serbian resistance movement in the Socialist Autonomous Province (SAP) of Kosovo during the first half of the 1980s. Drawing on previously unused archival documentation from the Archives of Yugoslavia and the State Archives of Serbia, as well as memoirs and relevant literature, the study provides an overview of the key figures who initiated and organized the movement between 1982 and 1986. The movement emerged spontaneously in Kosovo Polje as a grassroots response to the deteriorating position of the Serbian population, the mass emigration of Serbs, and the failure of provincial authorities to address their concerns. Its leadership crystallized around figures such as Kosta Bulatović, Miroslav Šolević, and Boško Budimirović, individuals without prior political experience who organized within the existing frameworks of the League of Communists and the Socialist Alliance. The paper traces the movement's growth from small gatherings to a significant social force with a network of local coordinators

across the province and connections to intellectuals and politicians in Belgrade. During this initial period, the movement lacked clearly defined demands beyond general calls for security, equality, and an end to emigration. By 1986, a broader demand began to take shape: the amendment of the Serbian constitution and the reintegration of the province under the authority of Serbian institutions. The second part of this study will examine how this demand, coinciding with the power struggle between Ivan Stambolić and Slobodan Milošević, led to the movement's peak influence during the anti-bureaucratic revolution of 1988.

Keywords: Serbian resistance movement, Kosovo question, SAP Kosovo, Miroslav Šolević, Kosta Bulatović.